

EXISTĂ UN CUVÂNT COMPUS *MIAZĂ PĂRESIMI*?

VICTORELA NEAGOE

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti”, București
dialectologie@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *miază păresi(mi)*, genitiv nemarcat, sinonime gramaticale, tendință de simplificare a flexiunii numelui, arii periferice.

Mots-clés : *miază păresi(mi)*, génitif (non) marqué, synonymes grammaticaux, tendance à simplifier la flexion du nom, aires périphériques.

Subiectul acestui articol mi-a fost sugerat de studiul lexical onomasiologic, noncontextual, *La carte «mijlocul postului mare» (mi-carême) (I) de l'Atlas linguistique de la Roumanie*, publicat de Sever Pop în 1933 și republicat în 1966 în *Recueil posthume de linguistique et dialectologie* (Pop 1966: 89–96).

Limba română a moștenit din latină compusul *miază păresimi* (< lat. *mēdia(e) qua[d]ra[g]esīma*) „mijlocul postului Paștelui” și termenul *păresimi*¹ (< lat. *qua[d]ra[g]esima*) „postul Paștelui”.

Miază păresi(mi) și *păresimi* fac parte din terminologia religioasă care, prin termenii creștini fundamentali, și-a păstrat caracterul latin, cu toate că, în perioada evului mediu, serviciul liturgic oficiat în slavonă, peste 500 de ani, în circumstanțe particulare, a contribuit la pătrunderea în limba română a unui număr considerabil de termeni, dar care au o valoare semantică și simbolică net inferioară celor de origine latină (cf. Pop 1943: 505; Rosetti, ILR: 82, 83; Fischer 1985: 151–152).

Miază păresi(mi) figurează în calendarul sărbătoririlor populare, păstrat, prin tradiție, pe cale orală.

Spre deosebire de calendarul creștin, sărbătoarea se referă la ziua de miercuri, zi care împarte perioada postului de Paște (care începe imediat după Lăsata secului) în două intervale temporale egale. Această zi fixă (neimpusă de canoanele bisericii) presupune exercitarea unei serii de obiceiuri laice vechi, însoțite de anumite interdicții, practicate cu precădere de segmentul feminin din comunitățile rurale (cf. Marian 1899: 211–220).

¹ Dintre cele trei dialecte sud-dunărene ale limbii române, numai dialectul aromân a păstrat termenul de origine latină: *păreasii*, *preasi* (cf. DDA s.v.).

Conservarea sintagmei în anumite zone ale dacoromânei este în strânsă legătură cu perpetuarea anumitor obiceiuri, superstiții și credințe populare.

În mentalul colectiv tradițional, nerespectarea acestei sărbători poate avea consecințe nefaste asupra stării de sănătate a membrilor comunității rurale, încât aceștia pot deveni fie năuci (bezmetici), fie nu mai au aceeași capacitate fizică de a-și îndeplini muncile cotidiene pe parcursul întregului an (cf. Marian 1899: 214, notele 5, 6).

Manifestarea stării de confuzie și de neputință, care poate duce până la moartea victimei vizate de anumite forțe malefice, a fost sintetizată printr-o formulare concisă, lapidară a gândirii populare și extrem de sugestivă: *tând înainte, tând înapoi* „atât înainte, atât înapoi”, expresie capabilă de a orienta conduita nescrisă a indivizilor din comunitățile tradiționale.

Prin extindere de sens, expresia *tând înainte, tând înapoi*² a ajuns să denumească, în anumite zone, în mod explicit sărbătoarea; aceasta devenind sinonimă cu *miază păresimi*. S. Fl. Marian (1899: 211, nota 6) nota că, în Banat, *miezul păresimilor se zice și mijlocul postului sau târ nainte, târ napoi*.

Câteva exemple selectate din textele culese și publicate de Emil Petrovici în Valea Almăjului (Banat) și în Țara Moșilor sunt concludente pentru această accepție:

miezile păresimilor³ nu lucră dup-amiază. Cine lucră dup-amiază atunci aia boală o are prăstă an: tîr năpoi, tîr nainte, cît merge năinte, merge năpoi (Petrovici 1935: 43; cf. Marian 1899: 211, 215); *Trîmt arăinte, trîmt arăpoie* „mijlocul postului mare”. *Zice că o depănat o muiere. Apu tăt o depănat pâr o murit. Să păzes[c] muierele, nu lucră. Cire-a lucra, să pață ca mini* [a zis femeia aceea când era pe moarte] (ALRT, II : 50, pct. 95).

Observațiile noastre sunt axate pe procedeele de construcție, de comportare gramaticală, a variantelor lexicale descrise de Sever Pop (1933) pentru expresia compusă *miezii păresimilor* (al postului mare).

Studiul lexical onomasiologic la care ne referim s-a bazat pe interpretarea fișelor inedite (nepublicate în ALR I), obținute de savant ca răspuns la chestiunea

² Pe harta publicată de Sever Pop (1933: 92), expresia a fost înregistrată (în variante fonetice și lexicale), ca unic răspuns, într-o arie continuă care cuprinde sudul Crișanei și vestul Banatului, punctual, în centrul Transilvaniei (pct. 148, 247, 283) și în sud-vestul Basarabiei (pct. 637, 691), precum și ca dublet sinonimic al compuselor *miezăle păresimilor*, *miezii păresi*, *jumătate-m post*, *mijlocul postului* (pct. 28, 30, 80, 150, 164, 251, 257, 305, 576; cf. ALR II, I, MN, p. 113, pct. 182, 228, 399). E. Sevastos (1891) consemna expresia în Moldova: *Să nu lucrezi, cumătro, doamne ferește, că de nu, umbli tând în ici, tând în cole, tând în miezul păreții, că una a lucrat odată și a umblat tot anul când în colo, când în coace, și nu i se mai alegea de lucru și nu știa ce face și încotro se duce* (apud Marian 1899: 215, nota 1).

³ Textele reproduse, ca și exemplele discutate, au fost literalizate. Am păstrat, acolo unde a fost cazul, barele care marchează intonația.

indirectă noncontextuală⁴ nr. 607 din Chestionarul ALR I⁵, în 165 de localități anchetate⁶ din totalul de 301 de puncte din rețeaua atlasului; astfel, au fost reprezentate exclusiv graiurile din Banat, graiurile septentrionale (Crișana, Țara Oașului, Maramureș, centrul și sudul Transilvaniei), cele din nordul și sudul Bucovinei, nordul Moldovei, precum și graiurile din Basarabia și regiunea transnistreană.

În vederea identificării distribuției spațiale, a semnificațiilor și contextelor de ocurență a termenului moștenit, *păresimi*, ocurent în majoritatea limbilor romanice (cf. Et. Wb. s.v.; REW³, 6911 s.v.; Rosetti, ILR: 123), Sever Pop a programat deliberat două întrebări în chestionarul atlasului.

Prima întrebare din chestionar (nr. 607) a vizat noțiunea „mijlocul postului Paștelui” cu referire specială la ziua de miercuri (*ibidem*: 90), iar cea de a doua întrebare (la poziția 608) a urmărit noțiunea „postul Paștelui”, pentru confirmarea conservării termenului moștenit, *păresimi*, obținut, în formații compuse, la întrebarea precedentă.

Lingvistul clujean a constatat că *păresi(mi)* s-a conservat mai ales în sintagma *miază păresimi* (prezentând variante fonetice și morfosintactice), în timp ce, ca termen independent, el a fost substituit (cu excepția a cinci localități neindicate de autor⁷) (*ibidem*: 90) prin structurile sinonimice *postul mare*, *postul Paștelui*, specifice variantei oficializate de biserică și adoptate de varianta cultă a limbii⁸.

⁴ Întrebarea a fost formulată astfel: « Comment s'appelle le mercredi de la mi-carême, jour où les femmes comptent les œufs et où tout travail est défendu? » (Pop 1966: 89–90).

⁵ Manuscrisul dactilografial al *Chestionarului ALR I* a fost publicat pentru prima oară, în 1989, de către dialectologii din Cluj. Chestionarul conține un capitol rezervat sărbătorilor religioase la pozițiile 571–633, în care s-a urmărit o serie de particularități etnografice și folclorice.

⁶ La data apariției articolului, anchetele programate pentru Oltenia, Muntenia, Dobrogea și Moldova nu erau definitivate (*ibidem*: 89).

⁷ În schimb, *păresimi* a fost obținut ca răspuns la întrebarea nr. 607 „mijlocul postului mare” în trei localități izolate: *păresime* (pct. 5 în sudul Banatului), *păreasă* (pct. 140) și *păriasimile* (pct. 772) în sud-estul Transilvaniei. Căderea în desuetudine a termenului își găsește confirmarea în răspunsurile obținute la chestiunea [2781] „postul Paștilor” din ALR II, I, MN, p. 105 și la chestiunea [2850] „Ce fel de sărbători băbești mai cunoașteți?” din ALR II, I, MN, p. 113, pct 95, 105, 399.

⁸ Spre deosebire de ALR, textele dialectale (ALRT, II: 272, 287) atestă însă termenul *păreasimi* „postul Paștelui” în două localități din nord-vestul și sudul Olteniei în următoarele contexte din care reținem amănunte suplimentare, referitoare la ritualurile practicate: *Și stropește cu vin morfi. Și după aia plătește fiecare popi[i] numile de păreasimi* [pentru ca preotul să-i pomenească numele în biserică în postul mare] (pct. 836) și *Poartă păresimile* [face pomană în postul Paștilor] *păn la Paști. Fomeia face colac vinerea și sâmbăta. Să duce cu el la biserică și-l citește popa* (pct. 872); în subdialectul maramureșean, termenul *păresimi* „postul Paștelui” a fost înlocuit prin sintagmele *miez post*, *postul mare* sau *postul Paștelui*, nu înainte însă de a dezvolta, din semantismul originar, un sens nou cu referire la persoanele vârstnice de sex feminin, învestite să pregătească prescurile necesare pentru slujbă, în toate zilele de sâmbătă cât ține postul Paștelui: *În tăță sâmbăta de postul mare femeile bătrâne și văduite duc la beserică prescuri de grâu pântru slujbă. Apoi aceste femei se cheamă părease* (Papahagi 1925: 161; cf. Drăganu 1927: 746–747).

Sever Pop (*idem*: 91) a subliniat importanța materialului înregistrat pentru această noțiune și pentru alte demersuri interpretative: « Pour le problème de la palatalisation des labiales et pour d'autres particularités encore, [s.n. VN.] les formes de *miez* et de *păresimi* sont du plus grand intérêt ».

Perspectiva geografică oferită de anchetele ALR I, I (mai puțin folosite în cazul de față de lucrările lexicografice) ne permite, în comparație cu specificările generale de învechit, popular sau regional date s.v. *miază*, *miază păresimi* și s.v. *păresimi* de cele cinci dicționare explicative consultate (TDRG, CADE, Scriban, Ciorănescu, DLR), cunoașterea detaliată a extensiunii spațiale a tuturor variantelor fonetice, lexicale și, mai ales, gramaticale ale structurilor compuse înregistrate. Sever Pop (1947: 235) atrăgea atenția asupra faptului că « Les cartes linguistiques établies d'après des recherches sur place présentent les phénomènes du langage humain d'une manière plus compliquée que les dictionnaires. Ces photographies reflètent le dernier aspect d'un développement linguistique millénaire »; « Une carte linguistique d'un Atlas n'est pas un article de dictionnaire; elle réclame un peu plus de patience pour être bien examinée. Par son intermédiaire le linguiste entre dans le laboratoire où se forge le langage humain » (*ibidem*: 236).

Demn de remarcat este însă faptul că majoritatea variantelor lexicale consemnate în arii corelative, pe harta lingvistică redactată de Sever Pop, confirmă datele înregistrate în secolul al XIX-lea de S. Fl. Marian (1899: 211, 220) într-un studiu din domeniul etnografiei.

Harta lexicală onomasiologică publicată (parțial) de Sever Pop înregistrează trei tipuri principale de structuri nominale compuse, comparabile semantic (identice), cu determinant în genitiv (ne)exprimat sau construit prepozițional.

Elementele nominale regente sunt, în arii complementare: *miez*, *miază*, *mijlocul* și *jumătate*, iar determinanții (cu funcție atributivă) sunt: *păresi(mi)*, *păreși/părete* (formă analogică creată prin etimologie populară)⁹ și *post*. Facem precizarea că atât substantivele determinate citate, cât și determinanții lor formează arii morfosintactice complementare bine conturate.

Prezența variantelor lexicale și implicit morfosintactice relevate pe harta lexicală publicată de Sever Pop dovedește pregnant că sintagmele sunt percepute de vorbitorii graiurilor ca unități semantice analizabile, formate din două lexeme, exprimând un raport atributiv, „traductibile” în varianta literară, de asemenea, exclusiv, prin două cuvinte, *mijlocul postului* (*Paștelui*).

În acest scop, am elaborat, pe baza hărții onomasiologice publicate de Sever Pop, mai multe hărți sintetice morfosintactice.

⁹ Cf. Bogrea 1971 [1925]: 120; Pop 1933: 91; În sprijinul interpretării etimologiei populare cităm un fragment din textul cules într-o localitate situată pe malul Nistrului, în sud-estul Basarabiei, de P. V. Ștefănuță (1937: 68): *La miezul păreșilor sârbiazî, numără cîti ouî au. O fimei perié în zîua di miezu – Cumătrî Măriuci, nu perié az, ci-i miezu păreșilor. Ti-i bati cu capu di păreș [...]*.

Prima hartă are în vedere distribuția substantivelor regente menționate, în funcție de *opozitia* de gen (*miez*, *miază*) și de număr (*miezii*, *miazăle*), sub aspectul desinențelor și al articolului.

Singularul masculin nearticulat *miez* formează o arie distinctă în extremitatea nordică a dacoromânei (Sălaj, Maramureș, Bistrița Năsăud), cu extindere în Bucovina de nord (pct. 388, 391).

Forma articulată *miezul* este răspândită în Basarabia, în Bucovina de nord și de sud și punctual în sud-estul Crișanei (pct. 87). În punctul 122 (regiunea Sibiu), a fost notată forma *amiezu*[1]¹⁰: *amiezu păresimilor*.

Forma de masculin plural articulat *miezii* (din *miezii păresi*) se întâlnește în centrul Transilvaniei într-o arie discontinuă, punctuală, fracturată (dislocată), pe direcția nord-sud, de infiltrarea expresiei sinonimice din varianta cultă, *mijlocul (postului)*. Expresia *mijlocul (postului)* apare punctual și în alte zone din Transilvania (pct. 65, 164¹¹, 180) și în Transnistria (pct. 464). Aria sinuoasă a sintagmei *mijlocul postului* oferă o imagine sugestivă a modului în care se propagă „sinonimele noi” din varianta standard, în defavoarea expresiei vechi, *miază păresi(mi)*, care prezintă o regresie distribuțională evidentă.

În sudul subdialectului crișean, în Munții Apuseni, în sud-vestul (pct. 109, 129, 136) și în nord-estul Transilvaniei (pct. 218, 223, 227) este ocurent femininul singular *miază*.

Într-o arie largă, clar conturată, care cuprinde cea mai mare parte a subdialectului bănățean, inclusiv graiurile vorbite în Banatul sârbesc,¹² și sud-vestul Transilvaniei (Țara Hațegului) este atestat substantivul feminin la plural articulat: *miazăle*.

În puncte izolate, ca prim element al formațiunii compuse determinate exclusiv de lexemele cu valoare atributivă *post / de post / postului*, au fost notați, din aceeași serie sinonimică, următorii termeni: *jumătatea (postului)* (pct. 200); *(la) jumătate (postul)* (pct. 190, 337, 350, 392); *jumăta (de post)* (pct. 103, 397, 398, 401, 645, 667); *jumătățirea (postului)* (pct. 93, 270) și *mijlocirea (postului)* (pct. 96)¹³.

În poziția de termeni dependenți prin relația de subordonare față de numele regent, *păresi(mi)*, *păreții / părete* și *post*, sinonime ocurente în distribuție regională complementară în formațiile nominale compuse, prezintă, în planul expresiei, atât mărci morfologice specifice de genitiv (care se încadrează în normele limbii literare) (vezi harta 2), cât și forme nemarcate, identice cu cele de nominativ-acuzativ, relevante pentru anumite arii (vezi harta 3); mult mai rar, apar

¹⁰ Ovid Densusianu (HLR, II: 456) consideră femininul *amiază* din *amiază-noapte*, atestat în secolul al XVI-lea, ca fiind „probabil o greșeală”.

¹¹ În localitatea Fântâna (Târnava Mare), reprezentată de punctul cartografic nr. 164 în ALR I, I, coexistă în variație liberă trei formațiuni compuse sinonime: *mijlocul postului*, *miezii părezii* și *tîrt înainte*, *tîrt îndărăpt*.

¹² *Miezile păresimilor*: *duo zile-ntr-una. Până nămiazăț lucrăm, a dînămiazăț în dă sară nu lucrăm, că e sărbători* (ALRT, II: 11, pct. 4).

¹³ În punctele cartografice 93, 96, 103, 270, 401, 645 circulă și variantele vechi: *miezii păresi* (pct. 93, 96, 103, 270), *miezu păresilor* (pct. 645) și *miezî păreți* (pct. 401).

construcții atributive prepoziționale, formate cu prepoziția *de* + acuzativul, echivalente cu genitivul¹⁴ (vezi harta 4).

Pe harta nr. 2 am proiectat variantele diatopice ale atributului substantival în genitiv¹⁵, marcat, în planul expresiei, prin indici specifici flexiunii nominale, iar pe harta nr. 3, pe cele ale genitivului nonmarcat¹⁶, asupra cărora ne vom opri în expunerea de față.

Determinanții *păreasă*, *păresimi* și *păreți*, indiferent de caracteristicile morfologice ale elementelor regente, prezintă forme de genitiv marcate flexionar, pe cea mai mare parte a teritoriului cercetat (vezi harta 2).

Remarcăm faptul că determinantul *păreasă* formează două arii discontinue, constituite ca urmare a extinderii expresiei culte, *mijlocul postului* (în unele puncte, complinit de substantivul *Paște* sau de adjectivul *mare*), în centrul Transilvaniei și în Bucovina de nord (pct. 370, 378, 381, 385, 387), iar *păresimi* se întâlnește în sudul și centrul Banatului și într-o microarie din sudul Transilvaniei (pct. 122, 170); în Basarabia apare, cvasigeneral, varianta analogică *păreți* (pluralia tantum).

Genitivul nemarcat (cu formă invariabilă, identică cu nominativ-acuzativul), ocurent în sintagmele *miază păreasă* (pct. 56, 63, 227, 243), *miază păresimi* (pct. 30, 129, 136), *miezî păre(a)să* (pct. 305), *miezî păresimi* (pct. 131), *miezăle păreazăle* (pct. 35, 69), *miezăle păreasă* (pct. 85, 107, 118), *miezăle păreasimi* (pct. 26, 831), a fost înregistrat în cea mai mare parte a subdialectului bănățean și în sud-vestul Transilvaniei; varianta *miez post* se întâlnește într-o arie clar conturată în extremitatea nordică a dacoromânei (Sălaj, Marmureș, Bistrița Năsăud), cu extindere spre Bucovina de nord (pct. 388, 391), iar varianta *miezu/miezii păreț[i]* este răspândită în Basarabia și Transnistria, în două arii separate de *miezu păreților* (cf. h. 2 și 3), iar *mezu părete* în centrul Transilvaniei (pct. 160).

Sinonime sintactice sunt semnalate și în legătură cu grupurile *mijlocu postul* (pct. 125, 680) și *jumătate postu[l]* (pct. 337, 347, 350, 385). Este ușor de văzut că, indiferent de termenii care formează unitatea lexicală, determinanții *post*, *păreții/părete* care au înlocuit corespondentul semantic *păresimi*, în anumite arii dialectale, se integrează tiparului sintactic arhaic prin nemarcarea cazului oblic.

¹⁴ Prepoziția *în* a fost notată în două localități din Banat: *jumătate-m post* (pct. 59) și *miezile-m păreasimi* (pct. 79).

¹⁵ Am făcut abstracție de variantele lexicale și gramaticale (masculin / feminin; singular / plural; articulat / nonarticulat) ale substantivelor regente.

¹⁶ Fără a suspecta o filiație directă între fenomene similare, merită să amintim, de pildă, confuzia formală între genitiv și nominativ în procesul de reducere a flexiunii nominale, atestată în latina târzie (Cazacu 1947: 101; Mihăescu 1960: 155; Stati 1961: 74; Väänänen 1967: 117; Iliescu 2006: 215), în limbile romanice vechi: franceza, provensala (Väänänen 1967: 122), în italiana veche (Valentini 2015: 466, nota 1, 470), precum și în limba română veche la numele de persoană cu formă invariabilă (Diaconescu 1970: 223) și la numele topice (cf. Pușcariu 1931: 501; Drăganu 1943: 20, nota 2).

Din perspectivă strict sincronică, grupurile de cuvinte discutate, formal juxtapuse, indică cu claritate un raport de subordonare.

Acest tip de construcție sintactică este relevant pentru graiurile marginale, aflate la periferia ariei centrale de circulație a substantivului atribut cu forme cazuale (vezi h. 3).

Analiza formațiunilor compuse prezintă interes pentru exprimarea raportului atributiv sub aspect formal și funcțional.

Miez, miază și jumătate cu accepția „mijloc”, ca substantive regente, au selectat și alți determinanți nominali cu funcție de atribut, n e m a r c a t la genitiv în planul expresiei sau exprimat prepozițional cu prepoziția *de*: *miază cale*¹⁷, *miază cărare*, *miază coastă*, *jumătate postul*, *jumătate codru*, *jumătate satul*, *jumătate vara* (ALR II, s.n., III, h. 782 [2422] „În toiul verii”, pct. 272, 353) vs *miez de cale*, *miază de noapte*, *jumăta de post*, *(la) jumătate de sat*, *jumătate de cale*.

Compusele citate cu *miez, miază*, în pofida vechimii lor, nu sunt sudate. Ele sunt atestate mai ales în producțiile folclorice (versificate sau în proză), cu circulație orală, precum și în descântece care păstrează anumite expresii fixate prin tradiție:

În Țara Oașului:

*Când o fost la miez-miezî cale
Să-ntâlni cu-o fată mare*

în raport de variație liberă cu

*Cân fuse la miez de cale
Să tâlniră* (Mușlea 1932: 202).

În Maramureș, în descântece:

*Când am fost în miez de miez de cale
M-am tâlnit cu marele
Cu tarele
Cu zâna
Cu presâna
Cu Magdalina* (Papahagi 1925: 132),

în comparație cu:

¹⁷ Într-un descântec cules în timpul celui de al Doilea Război Mondial, în localitatea Subotf, regiunea Kirovograd, Ucraina (*apud* REB, II: 208–209), a fost atestat, într-o construcție ambiguă, substantivul *mijloc*, articulat, urmat de determinantul *cale*, la forma de nominativ-acuzativ: „*Da mi-o ajuns / Pâr la mijlocu cale / Da! strâgările / Nearătările / Înainte mi-o ieșî*”, coresponzând, semantic și sintactic, construcției *miază cale*.

*Cân o fost în miază cale
S-o tâlnit
Cu noauă pocitori (ibidem: 133).*

În descântece vechi (pentru șarpe și strigoi), păstrate în manuscrisele din secolele al XVII-lea – al XIX-lea (Timotin 2010), sunt atestate, de asemenea, construcțiile în următoarele contexte:

Eu purceș pre cale, pre cărarea. Când fu în madză cale, pre Iuda tâmpinai [...] (apud Timotin 2010: 276, textul XXXV) și [...] șade sfântul măcinic Nichita [...] și păzește de la miază de noapte până la cântători și de la cântători până în vărsat de zori, ca un stan de piatră denaintea ușii (ibidem: 323, textul LXXXI).

În acte testimoniale, de proprietate funciară, originare din Bucovina din secolul al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea, a fost consemnată expresia *miază coastă*.

[...] unde s-au făcut movilă și s-au pus piatră hotar, iară de la movilă merge drept spre miază coastă, spre piciorul lui Iacob [...] s-au pus altă piatră hotarnică (a. 1793, Stefanelli 1915: 232; cf. a. 1707, 1790, 1819, ibidem: 22, 190, 371).

Ocurența sintagmelor *miază coastă* și *piatră hotar*, în comparație cu *piatră hotarnică*, din același text, impune interpretarea, nu fără rezervă până la noi atestări, că structurile respective reprezintă formulări specifice stilului administrativ vechi.

„Prototipul sintactic” (cf. Vulpe 2004 [1967]: 68) al acestui tip de compuse poate fi raportat la modelele arhaice (cu formă unică în flexiune) semnalate, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, sporadic la substantive comune și, relativ frecvent, la substantive nume proprii: *mâna biereu*[lui] *de cetate Bistriței* (a. 1601–1605, apud Avram et alii 2007: 81); *feciorul răposatu*[lui] *Mihai Voevod* (a. 1616, apud Diaconescu 1970: 223; cf. Coteanu 1964: 435–454).

Constatăm, de asemenea, asemănări de structură, un paralelism sintactic (relativ) între variantele sintagmelor discutate și grupul substantiv + substantiv (comun sau propriu), la nominativ-acuzativ (articulat), cu funcție de atribut genitival, ocurent în arii marginale ale dacoromânei, în secolele al XIX-lea – al XXI-lea (cf. Neagoe 2011: 167; Neagoe 2012: 41).

Pentru secolul al XIX-lea, exemplele sunt extrase din documente variate.

Acte de proprietate (din Oltenia): *Această jumătate partea mea o las dar la casa răposatu*[lui] *frate-meu* (Arh. Olt., nr. 18–19: 179, a. 1820); texte folclorice versificate culese în Banatul sârbesc: *la mâna Tătaru* (Picot 1889: 40) și în Maramureș: *casa Gheorghi* (Weigand 1897: 292).

În perioada următoare (secolele al XX-lea și al XXI-lea), atestările sunt mai numeroase; ele provin, exclusiv, din textele dialectale culese recent:

în Maramureș:

unu o țălit [= a nimerit] cu baltagu ș-o tăiat mâna pruncu[lui] Hanului din Țara (H)ătagului; Balcu și Gorzu o fo fundamentu satu[lui] ista (Papahagi 1925: 158–159);

în Țara Oașului:

La giumătate codru / S-o pus gios s-o hodinit; o mutat păn la giumătate satu (Mușlea 1932: 163, 227);

în gaiurile crișene vorbite în Ungaria:

postu Crăciun (Marin 2000: 197–198; TD–Ung. LXXVII);

Precedat de prepozițiile *înaintea* sau *dânantea*¹⁸, genitivul nemarcat are funcția de complement indirect pe lângă verbul *n-a trece*:

mama cum am zis că mama o murit în trezășinouă / atunci am fost dă patrusprezece ani // până-i lumea... până-i lumea n-a trece dînaintea ochii meale numărău cela du pă copârșău (TD–Ung.: 41).

În Țara Moților, a fost înregistrată, sporadic, construcția la substantive proprii, exprimând un raport atributiv, nemarcat: *să fiu noră Pucuțoț*¹⁹ (Petrovici 1939: 159);

În graiurile bucovinene (Turculeț 1984: 380) și în graiurile din Basarabia:

*M-am pornit să-mi cat loc la stână;
Când comarnicu l-am găsit
Atunci oile le-am prăpădit.
Mă pornesc la zaria dealu²⁰
Mă tâlnesc c-un lupușor (Șandru 1933: 105)*

și în cele transnistrene:

¹⁸ În textele vechi, prepoziția *(îm)prejur* (nearticulată) este construită, de asemenea, cu substantive în acuzativ, echivalente cu genitivul: *O sută de vonici era puși de straje prejur groapă* (Varlaam *apud* DLR s.v.); *Lanțul acesta iaste prejur mine* (*apud* Arvinte 2004: LX). În sudul subdialectului crișean, Gh. Pavelescu (1945: 87) a notat într-un colind (formă relativ fixată prin tradiție) același tip de construcție cu prepoziția *împrejurul*: *Că eu la Fiu am curuit! Un roș vreșmânt / Până-n pământ / Și de larg pejur pământ.*

¹⁹ Din cauza fonetismului, specific graiului moților, construcția pare ambiguă din punct de vedere morfologic și sintactic.

²⁰ Forma nu a fost impusă din necesități prozodice. La sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, sintagma este atestată în documente particulare, cu genitivul marcat în planul expresiei: [Hotarul] *de acolo apucă zarea dealului drept în deal* (a. 1819, Stefanelli 1915: 371).

capătu lemnu, în timpu cosîtu, munca câmpu, Crucea Badea Cucu (Gr. rom. 1998: 95);

*ș-acel balaure [se ascundea] în stânci acoló/îm malu Prutu*²¹ (TD–Bas.: 298).

*

* *

Considerăm că se impun o serie de remarci generale:

1. Din punct de vedere etimologic, *miază păresimi* (ca termen generic) este integrat în structurile stabile alcătuite dintr-un a d j e c t i v + substantiv, alături de compusele *miază noapte*²² și *amiazăzi* (cf. Popescu-Marin *et alii* 2007: 241), în care adjectivul determinant precedă substantivul determinat.

2. Spre deosebire de secolele anterioare, formațiunea prezintă o distribuție limitată spațial în dacoromână.

3. Cele două elemente lexicale asociate ale sintagmei, în ciuda vechimii lor, nu sunt sudate. Din punct de vedere diatopic, admitem că în mentalul colectiv s-a produs o reinterpretare a structurii grupului, evidențiată de glisarea termenului *păresi(mi)* din regent în d e t e r m i n a n t n o m i n a l (pe lângă *miez, miază*), care exprimă raporturi sintactice atributive echivalente redade, în arii opozabile, atât prin forme marcate flexionar (prin desinențe sau articol enclitic), cât și prin forme nemarcate, identice cu cele de nominativ-acuzativ. Un argument privind calitatea de determinant al substantivului *păresă(mi)* este substituirea lui, într-o zonă destul de extinsă, prin corespondentul semantic *post*, pătruns pe cale cultă; ambii determinanți ascund un raport de subordonare exprimat formal prin juxtapunere.

4. Forma *păreasă*, în comparație cu *păresimi* din expresia *Miază Păresimi*, este prevalentă în ansamblul teritoriului cercetat; *păresimi* se păstrează în anumite arii ale subdialectului bănățean, inclusiv în Banatul sârbesc (cf. ALRT, II, pct. 4), în vestul Țării Hațegului, punctual, în estul Munților Apuseni (pct. 138) și în sud-vestul Transilvaniei (pct. 129).

5. Tabloul sinoptic și comparativ, prezentat pe hărțile sintetice, redactate de noi, arată că expresiile lexicale sinonimice, care au curs în arii complementare, limitate la zonele intracarpatic vestice și nordice, precum și la graiurile basarabene și transnistrene, se diferențiază prin ansamblul de opoziții paradigmaticale ale substantivului regent și ale determinantului, precum și prin modalitățile sintactice de exprimare a raportului atributiv din punct de vedere formal.

6. Variantele lexico-gramaticale ale sintagmei *miază păresi(mi)*, coroborate cu atestările similare din alte grupuri de cuvinte, atestate, aproximativ, în aceleași

²¹ În același text apare, în raport de variație liberă, *pi malu Prutulu* (*ibidem*).

²² În dialectul aromân, *ñeadză* (< lat. *media*), invariabil, este compatibil în componere cu numeroși constituenți: *ñeadză dzuuă, ñeadză-iarnă, ñeadză-noapte, ñeadză-oară, ñeadză-prândzu, ñeadză-prumuveară, ñeadză-toamnă* etc, cf. DDA s.v.

arii periferice ale dacoromânei, reprezintă un martor important al conservării tiparului sintactic arhaic relativ la exprimarea raportului atributiv nemarcat.

7. Atât din perspectivă sincronică cât și din perspectivă diacronică, această particularitate rămâne izolată în sistemul morfosintactic al substantivului românesc la nivel dialectal.

Ocurența construcțiilor nonmarcate (cu forme unice în flexiune) în sintagme alcătuite din substantive comune și proprii, distincte prin conținutul contextual, atât în diacronie, cât și în graiurile contemporane, poate servi ca argument pentru persistența unui tipar morfosintactic arhaic (prin opoziția marcat-nonmarcat), cu circulație foarte redusă ca frecvență și ca distribuție spațială, *t o l e r a t* în raport de variație liberă, dar având capacitatea de a se manifesta, în toate etapele evolutive ale limbii române, în ariile marginale dacoromâne.

Toate exemplele discutate rămân periferice sistemului gramatical dialectal, dar confirmă tendința de exprimare prin mijloace diferite a raportului atributiv.

Aceste structuri invariabile, relațional-echivalente, ale exprimării atributului substantival se întâlnesc în anumite grupuri de cuvinte, în variație liberă: *sudoarea calu*; în compusele vechi²³: *miază păreasă*, *miezele păresele*, *miază cale* etc.; în construcții cu posesiv conjunct al termenilor nume de rudenie: *pe lumele lu moșu omu meu* (TD–Bulg., LXXXVI); *soru-mia o visat ursatorile fiie-sa* (ALRT, II, pct. 836: 270); la nume de persoană: *Crucea Badea Cucu*; și la nume topice: *malu Prutu*.

BIBLIOGRAFIE

- Arvinte, Vasile, 2004, *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Avram, Mioara (coord.), Fulvia Ciobanu, I. Rizescu, Laura Vasiliu, 2007, *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române [Avram et alii 2007].
- Bogrea, Vasile, 1971 [1925], *Pagini istorico-filologice*. Cu o prefață de acad. Constantin Daicoviciu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, Cluj, Editura Dacia.
- Cazacu, B., 1947, « Remarques des adjectifs sur l'emploi possessifs en roumain », *Bulletin linguistique*, 15, p. 95–102.
- Coteanu, I., 1964, „Schiță a declinării în româna comună”, *Studii și cercetări lingvistice*, XV, 4, p. 445–469.
- Densusianu, Ov., 1938, *Histoire de la langue roumaine, tome second, Le seizième siècle*, Paris, [Densusianu, HLR, II].
- Diaconescu, Paula, 1970, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, Editura Academiei.
- Drăganu, Nicolae, 1927, „Etimologii”, *Dacoromania*, IV, 1924–1926, p. 739–774.
- Drăganu, Nicolae, 1943, *Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească*, București.
- Fischer, I., 1985, *Latina dunăreană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Iliescu, Maria, 2006, « La grammaticalisation de l'expression du déterminant d'appartenance en ancien français et en roumain », *Revue roumaine de linguistique*, 51, p. 211–222.

²³ Ca și celelalte limbi romanice, româna nu a dezvoltat compunerea ca procedeu curent.

- Marian, S., Fl., 1899, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II. *Păresimile*, București, Edițiunea Academiei Române.
- Marin, Maria, 2000, „Elemente arhaice sau învechite în morfosintaxa graiurilor românești din Ungaria”, *Fonetică și dialectologie*, XIX, p. 197–209.
- Mihăescu, H., 1960, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, Editura Academiei.
- Mușlea, I., 1932, „Cercetări folklorice în Țara Oașului”, *Anuarul Arhivei de Folklor*, 1, p. 117–241.
- Neagoe, Victorela, 2011, „Morfosintaxa articolului în graiurile dacoromâne în secolul al XIX-lea”, *Limba română*, 60, p. 162–176.
- Neagoe, Victorela, 2012, „Morfosintaxa articolului în graiurile dacoromâne actuale”, *Fonetică și dialectologie*, 21, p. 34–62.
- Papahagi, Tache, 1925, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București.
- Pavelescu, Gh., 1945, „Cercetări folklorice în sudul județului Bihor”, *Anuarul Arhivei de Folklor*, 7, p. 35–122.
- Petrovici, Emil, 1935, „Folklor din Valea Almăjului (Banat)”, *Anuarul Arhivei de Folklor*, 3, p. 25–158.
- Petrovici, Emil, 1939, „Folklor de la moșii din Scărișoara”, *Anuarul Arhivei de Folklor*, 5, p. 111–175.
- Picot, Émile, 1889, *Chants populaires des roumains de Serbie*, Paris.
- Pop, Sever, 1933, «La carte ‘mijlocul postului mare’ (mi-carême) (I) de l’Atlas linguistique de la Roumanie», în Pop 1966, p. 89–95.
- Pop, Sever, 1943, «La terminologie religieuse dans le domaine de la langue roumaine», în Pop 1966, p. 487–505.
- Pop, Sever, 1947, «L’Atlas linguistique roumain», în Pop 1966, p. 199–237.
- Pop, Sever, 1966, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Gembloux.
- Popescu-Marin (coord.), Eugenia Contraș, Cristina Gherman, Finuța Hasan, Rodica Ocheșeanu, 2007, *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române [Popescu-Marin et alii 2007].
- Pușcariu, Sextil, 1931, „Pe marginea cărților III”, *Dacoromania*, 6 (1929–1930), p. 484–536.
- Rosetti, Al., 1968, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, București, Editura pentru Literatură [Rosetti, ILR].
- Stati, Sorin, 1961, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*, București, Editura Academiei.
- Stefanelli, T. V., 1915, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului moldovenesc*. Culese, adnotate și publicate, București.
- Șandru, Dumitru, 1933, «Enquêtes linguistiques du Laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des Lettres de Bucarest. I., Bessarabie», *Bulletin linguistique*, 1, p. 89–107.
- Ștefănuță, P. V., 1937, „Cercetări folklorice pe Valea Nistrului-de-Jos”, *Anuarul Arhivei de Folklor*, 4, p. 31–226.
- Timotin, Emanuela, 2010, *Descântecele manuscrise românești* (secolele al XVI-lea – al XIX-lea), București, Editura Academiei Române.
- Turculeț, A., 1984, „Articolul lui în graiurile dacoromâne”, în *Omagiu Gavril Istrate*, Iași, p. 365–389.
- Valentini, Cecilia, 2015, „La sostituzione del genitivo latino in documenti privati altomedievali: principi semantici alla base del mutamento linguistico”, în Stanciu Istrate, Maria, Daniela Răuțu (ed.), *Lucrările celui de-al șaselea simpozion internațional de lingvistică*, București, 29–30 mai 2015, Univers Enciclopedic Gold, p. 463–471.
- Väänänen, V., 1967, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, Klincksieck.
- Vulpe, Magdalena, 2004 [1967], „Fapt dialectal și fapt popular”, în Magdalena Vulpe, *Opera lingvistică I. Dialectal, popular, vorbit*, Cluj-Napoca, Clusium, p. 61–67.
- Weigand, Gustav, 1897, “Körös – und Marosch – Dialekte”, *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig*, 4, p. 250–336.

SIGLE

- ALR I: *Atlasul lingvistic român*. Partea I, de Sever Pop. vol. I, Cluj 1938; vol. II, Muzeul Limbei Române/Otto Harrassowitz, Sibiu/Leipzig, 1942.
- ALR II, I: *Atlasul lingvistic român*. Partea II, de Emil Petrovici, vol. I, Muzeul Limbei Române/Otto Harrassowitz, Sibiu/Leipzig, 1940.
- ALR II, s.n.: *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, de Emil Petrovici. Redactor principal Ioan Pătruț, vol. I–VII, Editura Academiei, 1956–1972.
- ALRT, II: Emil Petrovici, *Texte dialectale culese de... Suplement la Atlasul lingvistic român II* (ALR II), Muzeul Limbei Române/Otto Harrassowitz, Sibiu/Leipzig, 1943.
- Arh. Olt.: „Arhivele Olteniei”, Craiova, 1922 ș.u.
- CADE: I.-A. Candrea și Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, București, Editura „Cartea Românească”, 1926–1931.
- Chestionarul ALR I: Chestionarul Atlasului Lingvistic Român I*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbei Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj, 1989.
- Ciorănescu: Alejandro Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de La Laguna, 1958–1966.
- DDA: Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a doua augmentată, București, Editura Academiei, 1974.
- DLR: *Dicționarul limbii române. Literele M și urm.*, București, Editura Academiei, 1965 și urm.
- Et. Wb.: Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*. Zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, 1975.
- Gr. rom.: Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, „Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova”, în *Fonetică și dialectologie*, XVII, 1998, p. 69–155, republicat în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, [f.e.], 2000, p. 42–121.
- REB, I, II: Anton Golopenția, *Românii de la est de Bug*, I–II. Volume editate, cu introducere, note și comentarii de prof. dr. Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică, 2006.
- REW³: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*³, von W. Meyer-Lübke, Heidelberg, Carl Winter, 1935.
- Scriban: August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939.
- TD–Bas.: *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, București, 2000.
- TD–Bulg.: Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2006.
- TDRG: H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, vol. I–III, București, 1903–1924; ed. a II-a, 1986–1989, 3 vol. ed. a III-a, 2000–2005, 3 vol.
- TD–Ung.: Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*. București, Editura Academiei Române, 2005.

Y A-T-IL UN MOT COMPOSÉ *MIAZĂ PĂRESIMI*?

Résumé

Les cartes morpho-syntaxiques réalisées selon le modèle de la carte lexicale fondée sur les réalités linguistiques notées sur place pour l’ALR et commentées par Sever Pop (dès 1933) dans son étude onomasiologique au sujet du mot composé *miază păresi(mi)* ‘mi-carême’ ont permis à l’auteur de déceler, par la comparaison des aires dialectales corrélatives, trois types de structures formelles du complément du nom, exprimés soit par le génitif marqué [par les désinences et par les articles: (*miez,*

miază) păresî, păresilor, păresimilor, păreșilor, (mijlocul) postului], soit par le génitif non marqué [(*miez, miază, miezăle*) *păreasă, păresimi, părezăle, părete, păreși, post(ul)*] et, rarement, par des constructions prépositives, ayant la valeur du génitif: (*miez*) *de păresimi, (miezăle)-m păresimi, (jumăta) de post, (jumătate)-m post.*

L'attention spéciale accordée au complément du nom exprimé par le génitif non marqué (ayant une forme de nominatif-accusatif) se justifie par la tendance de réduction des cas régimes – une tendance connue en bas latin et dans les époques anciennes de certaines langues romanes, enregistrée également dans les textes roumains des XVIe-XVIIe siècles : *măna biereu[lui] de cetate Bistriței*, de même que dans les textes dialectaux contemporains qui renferment un matériel varié attesté dans les aires périphériques : *capătu lemnu[lui], fundamentu satu[lui], malu Prutu[lui]* etc.

Il est intéressant de remarquer que l'Atlas met en évidence aussi les synonymes grammaticaux d'un territoire.

